

Reconstruint la biografia del mudèjar valencià ‘Abd Allāh b. Al-Şabbāḥ: dades sobre València (segles XIV-XV)

Reconstructing the biography of the Valencian Mudejar ‘Abd Allāh b. Al-Şabbāḥ: data on Valencia (14th-15th centuries)

ANTONIO CONSTÁN-NAVA
antonio.constan@uv.es

Universitat de València - IIFV

Resum: L'origen del mudèjar ‘Abd Allāh b. al-Şabbāḥ (segles XIV-XV) continua sent un misteri. Les dades que existixen en la seua única obra coneguda no diuen res sobre aquest tema; tampoc no apareix aquest autor esmentat en cap obra medieval. L'estudi conjumina tot el conegut sobre el seu origen i centra les indagacions en uns certs passatges de la seua obra que semblen remetre el seu origen a terres valencianes, concretament, entre les ciutats de València i de Xàtiva. D'una banda, l'estudi se centra en eixes parts de la narració, de les quals s'extrau informació concreta que puga llançar llum sobre la biografia d'Ibn al-Şabbāḥ; i, d'una altra, s'extrauen tots els esments que el mudèjar va fer sobre el territori valencià. A més, se centra en el *nasab* (cognom) «al-Şabbāḥ» que, segons les recents i inèdites investigacions, està documentat en el territori valencià entre els segles XIII i XVII. Tot això, per tractar d'apuntalar la hipòtesi del seu origen valencià. Els textos que s'extrauen i citen es presenten traduïts al valencià, en el que pretén ser un avançament parcial de la traducció a aquesta llengua de l'obra d'un viatger asceta i mudèjar, molt probablement, de la Corona d'Aragó.

Paraules clau: València; Xàtiva, Ibn al-Şabbāḥ, segles XIV-XV, Corona d'Aragó, Biografia

Abstract: The origin of the Mudèjar ‘Abd Allāh b. al-Şabbāḥ (AH 14th-15th c.) remains a mystery. The data that exist in his only known work do not say anything about him; nor is he mentioned in any medieval work. The study brings together all that is known about his origin and focuses on certain passages in his work that seem to refer his origin to Valencian lands, specifically, between the cities of València and Xàtiva. On the one hand, the study focuses on these parts of the narrative, from which specific information is extracted that may shed light on the biography of Ibn al-Şabbāḥ; and, on the other hand, all the mentions that the Mudejar made about the Valencian territory will be extracted in order to support the hypothesis of his Valencian origin. It also focuses on the *nasab* «al-Şabbāḥ» that appeared throughout the Valencian territory between the 13th and 17th centuries. The texts that are examined and quoted are presented translated into Valencian, in what is intended to be a partial advance of the translation into Valencian of the work of this Mudejar traveller, most probably from the Crown of Aragon.

Keywords: València; Xàtiva, Ibn al-Şabbāḥ, 14th-15th centuries, Crown of Aragon, Biography

*Aquest treball s'emmarca en els estudis realitzats per l'autor en el projecte «Toponímia de l'Arc Mediterrani (PID2020-114216RB-C65)», del Toponomasticon Hispaniae, finançat pel MCIN/AEI/10.13039/501100011033/, i dins del Grup d'Investigació en Estudis Àrabs i Islàmics en l'Era Digital (GIEAIED) i del Grup d'Investigació HUM931: Patrimonio andalusí: cultura, documentos y paisajes (CDP). Es va acabar la seua realització gràcies a una estada de recerca en l'Institut de Recherche sur le Maghreb Contemporaine (Túnez). Agraïsc les observacions rebudes per part de les persones avaluadores anònimes.

DATA PRESENTACIÓ: 5/11/2024 ACCEPTACIÓ: 15/11/2024 · PUBLICACIÓ: 22/12/2024

1. Introducció

Fa poc més de quaranta anys que el professor tunisià d’Història Ğuma ‘a Šayḡa donés a conèixer per primera vegada l’obra i figura d’Ibn al-Šabbāh en la revista tunisiana *Dirasat al-andalusiyya* (1989), més tard, amb l’aparició de les edicions àrabs de l’obra (Šayja 1994, 2011a, 2011b; Benšarīfa 2008). Des de llavors i, sobretot, a partir dels estudis que jo mateix he anat realitzant en els últims 15 anys, les incògnites entorn de la seua vida i la motivació del seu manuscrit han anat esclariant-se, estudis que han donat no sols algunes respostes sinó també han suscitat altres interrogants (Constán-Nava 2013a, 2013b, 2015, 2016, 2019, 2021a, 2021b, 2024b, 2025).

‘Abd Allāh b. al-Šabbāh al-Ašbāhī al-Andalusī és l’autor d’una *riḡla* o obra de «Literatura de viatges» amb el títol *Niṣāb al-aḡbār wa-taḡkirat al-aḡyār/Origen de les notícies, record dels virtuoses*, obra de la qual només existix una còpia realitzada amb posterioritat a la mort de l’autor i que es troba a la Biblioteca Nacional de Tunísia. Les hipòtesis sobre la seua vida situen el seu naixement en l’últim terç del segle XIV i la seua mort va haver de produir-se poc després de la caiguda de Constantinoble sota les mans dels turcs otomans. El seu *Kitāb* és l’epíleg escrit d’un recorregut de vida: és probable que aquesta trajectòria l’anés plasmant per escrit al llarg del seu caminar pel món àrab musulmà i que, poc després de la caiguda de Constantinoble, fora posada en ordre i ampliada per algú pròxim a ell sota la seua supervisió en una primera versió de la *riḡla*. Encara que la còpia que existix de l’obra siga una còpia d’aquesta primera, perquè hi ha elements en la narració que així semblen testificar-ho, com els encàrrecs per l’ànima del difunt autor.

En aquest treball es procura conjuminar i posar en relleu tot el conegut fins al moment respecte a quines dades ens oferix el *Niṣāb al-aḡbār* que puguen situar el nostre autor com a originari de la zona valenciana, siga València capital o Xàtiva, i tractar d’assentar les hipòtesis mantingudes des de fa uns anys. Per a dur a terme aquest procés, l’estudi se centrarà, d’una banda, en aspectes concrets que existixen en el text de l’obra del qual s’extraurà la informació que tinga relació amb la possible biografia d’Ibn al-Šabbāh; i, d’una altra banda, s’extrauran totes les referències que el mudèjar va fer sobre el territori valencià que puguen ajudar a situar el mudèjar en aquest territori. Perquè una part important d’aquesta hipòtesi naix del fet que l’autor es referix nombroses vegades al territori valencià en les seues descripcions geogràfiques a l’hora de fer-ne comparacions amb altres llocs del món àrab. Per aquesta raó, s’ha dedicat un capítol a les referències al text de la *riḡla* mitjançant propostes de traducció del text àrab al valencià d’eixes parts, la qual cosa servix d’avançament del que pretén convertir-se en una futura traducció al valencià d’aquesta *riḡla*. A partir d’aquestes dades, se’n reconstruirà el possible origen, i es posaran en relació amb nova e inèdita informació sobre el *nasab* «al-Šabbāh» en aquesta zona.

2. El *nişāb al-ahbār* i les localitats valencianes

Poblacions del şarq al-Àndalus referides en el Kitāb Nişāb al-ahbār

El lloc d'origen exacte d'Ibn al-Şabbāh continua sent un misteri. L'autor conta que, sent a la ciutat de Bursa (de domini turc otomà), enfront de la costa de Constantinoble, va realitzar una visita a la capital bizantina. Informa que va passar allí uns 15 dies, i descriu una ciutat en franca decadència. Així i tot, en la seua obligada i desitjada visita a l'església de Santa Sofia, va ocórrer un succés. Narra que, volent entrar al temple, va sol·licitar ajuda a un cristià franc que també feia cua per a entrar. Aquest li va avisar que portés cura, perquè no deixaven entrar als musulmans. Amb tot, va poder colar-se de manera astuta i, una vegada a l'interior, se li van acostar uns guàrdies que van començar a increpar-li. El cristià franc amb el qual havia parlat va sortir en el seu auxili, cosa que va fer veure als guàrdies que Ibn al-Şabbāh procedia de terres cristianes, dient:

هذا رجل من أرض القضايني ولسانه قضايني

Aquest home prové de terres [de parla] catalana i la seua llengua és el català (Ibn al-Şabbāh, fól. 241)

L'anècdota continua, però el que ens interessa és que disposem d'un primer esment que situa el mudèjar com a originari d'aquesta zona de la península Ibèrica, sense donar-ne més detalls. És a

dir, ens parla d'un autor la llengua materna del qual era el català i que provenia de terres de parla catalana. En la traducció a l'espanyol que vaig realitzar en el seu moment com «Catalunya», potser hauria d'haver deixat de manera més genèrica aquesta al·lusió amb un «terres de parla catalana» com propose ara. A aquesta conclusió he arribat després que, en l'anàlisi contínua de l'obra, i ja en altres fòrums de comunicació científica, he anat avançant l'esbós de la seua procedència i sobre els esments que, al llarg de l'obra, realitza de València, Xàtiva o llocs d'aquesta zona valenciana i no tant de la part actual de Catalunya, limitada a l'esment de Tarragona i Tortosa en una única ocasió en una enumeració, com veurem a continuació.

3. La ciutat de València

La capital de la Corona d'Aragó, València, és una de les ciutats més citades pel mudèjar en la seua obra. De fet, és la més utilitzada a l'hora de realitzar comparacions. És a dir, és la ciutat peninsular més empleada en les seues comparacions amb aquelles altres ciutats de la *dār al-islām* (territori governat per l'islam) per on viatja, passa i viu. Per tant, ciutats que d'alguna manera vol donar a conèixer als seus possibles lectors i oïdors de la seua *riḥla* (que en algun moment de la narració, l'autor sembla assenyalar els seus veïns mudèjars) i així posar-los com a exemple un primer referent conegut.

El primer esment apareix al principi del manuscrit original, quan està enumerant llocs de la península Ibèrica. Utilitza València per a comparar-la, al costat d'unes altres, amb la zona d'al-Ṣām (la gran Síria abans de les fronteres actuals). Diu així:

أطيت من هذا الأقاليم السبعة خمسة أقاليم فلم أر أطيب وترتيب بعد الشام أطيب من جزيرة إصبانية مثل إشبيلية وقرطبة
وجيان والكراش ومرسية ووادي رقود ونولي مع كربيلان ومدينة بلنسية مع شاطبة ونضر قنذبة مع دانية ملك سرقسطة
وطرطوشة إلى تركونة وكثرة الامكان

He posat el peu en cinc d'aquests set *aqālīm*. Tan sols a al-Ṣām vaig observar una millor organització que en la península d'Espanya. Com Sevilla, Còrdova, Jaén, Alcaraz, Múrcia, la vall de Ricote, Nules, Crevillent, la ciutat de València amb Xàtiva, la jurisdicció de Gandia amb Dénia, el regne de Saragossa, de Tortosa a Tarragona, i la majoria dels territoris (Ibn al-Ṣabbāh, fol. 5)

El segon esment el realitza en una enumeració de llocs que l'autor considera com aquells preferibles d'entre tots en els quals ha estat durant la seua vida:

لقد أطأت بقدمي ورأيت بعيني الخمسة أقاليم مداين وقرى وحصون وأنهار وأشجار وخبوف ونخل الحجاز واليمن وبساتين
دمشق الشام ولاكن مثل أرض بلنسية وقرطبه وإشبيلية وطليلطة ومرسية وإفانده

He trepitjat amb els meus peus i vist amb els meus propis ulls les cinc regions. Les seues

ciutats i llogarets, les seues fortaleses, els rius, les plantacions d’arbres, els canals de reg i els palmerars del Ḥiḡyāz i del Iemen, [així com els] horts de Damasc d’al-Šām. Però [no hi ha res] com la terra de València, Còrdova, Sevilla, Toledo, Múrcia i Flandes (Ibn al-Šabbāh fol. 13)

En el mateix sentit, apunta dues vegades:

من أراد أن ينظر إلى دمشق الشام فلينظر إلى بلنسية و عمارة مرسية و عمارة قرطبة ما مثلها
إلا عمارة الشام أو أملح وليس الخبر كالعيان يرى الشاهد ما لا يرى الغائب نحن رأينا هذه وهذه وجاورنا الشام كما
جاورنا بلاد الأندلس

Aquell qui vulga conèixer Damasc d’al-Šām, que dirigisca la mirada a València, l’arquitectura de Múrcia i la de Còrdova. No existix [en el món] una altra semblant, tan sols la d’al-Šām, o millor encara! Una imatge val més que mil paraules, i això és perquè allò que veu el testimoni no el veu l’absent. Nosaltres vam veure això i allò. Vàrem conviure a al-Šām de la mateixa manera que ho vam fer al país d’al-Àndalus (Ibn al-Šabbāh fol. 14)

من أراد أن ينظر إلى دمشق الشام فلينظر إلى بلنسية و غرناطة في الماء والهواء والعمارة والبنيان الحسن

La persona que vulga veure Damasc d’al-Šām, ha de mirar València i Granada i conèixer-ne tot quant a les aigües i a l’aire, a l’arquitectura i a les extraordinàries construccions (Ibn al-Šabbāh fol. 32-33)

En aquest mateix foli 33, torna a dir:

لم أر في الأقاليم الخمسة التي دخلت من السبعة أقاليم أحسن ولا أملح ولا أضوا منظرا من أرض بلنسية وأرض مرسية
وأرض قرطبة وأرض غرناطة

No vaig veure en cinc dels set *aqālīm* en els quals vaig estar, [cap] paisatge millor, ni més bell ni més lluminós que el de la terra de València, el de Múrcia, el de Còrdova i el de la terra de Granada.

A continuació, passa a enumerar altres ciutats, aquestes ja dins del regne nassarita de Granada:

مثل ملك الشام مثل مالقة ووادي آش وبصطة دار الزعفران والمرية دار التجار ومنكب دار القصب الحلو والسكر
ومالقة دار الذهب في الفخار وجبل شلير دار الحرير المفتاح وتحت المدينة المذكورة غرناطة دار صناعة نسيج
الحرير الشرب والزردخان

com Màlaga, la seu de la ceràmica daurada; Guadix; Basa, la seu del safrà; Almería, la seu dels comerciants; Almuñécar, la seu de la canya de sucre; Sierra Nevada, la seu de la seda luxosa. I a la seua ombra, l’esmentada ciutat de Granada, seu de la indústria tèxtil, de la seda, de la beguda i del tafetà (Ibn al-Šabbāh fol. 33).

I torna a inferir:

Antonio Constán-Nava. Reconstruint la biografia del mudèjar valencià 'Abd Allāh b. Al-Ṣabbāh: dades sobre València (segles XIV-XV)

وقد ذكرت نواظرها من المداين الأربعة انطاكية بالشام وبرصة بالشمال وغرناطة بالأندلس وبلنسية ودمشق

He referit els detalls de les quatre (sic) ciutats: Antioquia a al-Šām, Bursa al nord, Granada a al-Andalus, València i Damasc (Ibn al-Ṣabbāh fol. 67)

També prendrà com a referència la lliura (*al-raṭl* الرطل) valenciana a l'hora d'establir equivalències respecte als pesos del Caire:

وأوزانها كل رطل اثنا عشر أوقية مثل أواق العراق وبلاد الأندلس اثنا عشر أوقية مثل رطل بلنسية على زمان الخلفاء

[Quant] als seus pesos: cada mig quilo equival a dotze unces com l'unça de l'Iraq i la del país d'al-Àndalus, que són dotze unces com la lliura de València en temps dels califes (Ibn al-Ṣabbāh fol. 93)

Finalment, en el peregrinatge camí a la Meca, realitza el descans en la parada de Yanbo, en la costa occidental de la península Aràbiga. Quan descriu els aliments que allí podia comprar, diu:

نرحلوا إلى مراحل الحرا فيها ماء بارد حلو وتمر العجوة اشتتريتها ستة أرطال بدرهم نقرة اثنا عشر فرد من قصة الطرنج متاع ارض بلنسية

Varen viatjar durant les etapes de Ḥirā. És una zona on hi havia aigua freda i dolça, i pasta de dàtils. Vaig comprar tres quilos per un dírham de plata i dotze peces de taronja d'una espècie de taronger [com el] de la terra de València (Ibn al-Ṣabbāh fol. 115)

En aquest episodi, no sols esmenta València, sinó que emprà el terme valencià «taronja» transcrit a grafia àrab. En lloc del preceptiu terme àrab, sembla utilitzar aquell que li és més pròxim en la seua llengua nativa.

4. La ciutat de Xàtiva

La següent localitat valenciana més nomenada és Xàtiva, és a dir, el segon entorn urbà més important del *šarq* al-Andalus i lloc d'exili de molts musulmans després de l'entrada de Jaume I a la ciutat de València (Rubiera, Epalza 1987). La primera vegada que s'hi referix ho fa en el text que hem vist prèviament (Ibn al-Ṣabbāh, fol. 5). La segona i tercera referència, les realitza en una llarga descripció i comparació al seu pas per Tlemcèn:

انطاكية بالشام وبرصة بأرض قسطنطينية وغرناطة بالأندلس وشاطبة وتلمسان بالمغرب مثل في المياه والخضرة قال ابن الصباح رحمه الله: دخلت تلمسان ورأيت مدينة مناسبتها منسب مدينة شاطبة والمنظر فيما بين الغرب والشمال منظرها شمالي غربي في حجر جبل ليس لها قبلي مثل مدينة شاطبة منظرها شمالي غربي في حجر جبل ليس لها قبلي مثل مدينة شاطبة ومثل مدينة انطاكية ومثل برصة ومثل غرناطة أيها القاري والمستمع إذا أردت أن تنظر إلى

أنطاكية الشام دار ملك قيصر ملك الروم الهرقلي أنظر إلى غرناطة وشاطبة وتلمسان ومدينة برصة في ملك بن عثمان
السلطان مراد بأرض قسطنطينية العظمى هذه الأربعة مداين في المنصب والمنظر إلى المغرب بين غروب الشمس
وأبطاحها قدامها

Antioquia a al-Šām, Bursa a la terra de Constantinoble, Granada a al-Āndalus, i Xàtiva i Tlemcèn al Magreb. [Totes aquestes ciutats amb els seus territoris] són un exemple [quant] a les aigües de què gaudixen, la vegetació i el paisatge, i de tot allò existent entre el nord i l'oest. Va dir Ibn al-Ṣabbāh, Déu tinga pietat d'ell!: «Vaig entrar a Tlemcèn i vaig descobrir una ciutat situada d'igual manera que la ciutat de Xàtiva. Els seus paisatges són els [típics d'una zona que mira al] nord-oest, [enclavada] en el cor de la muntanya. Tal com ocorre a la ciutat de Xàtiva, no bufà en ella un vent *qiblī* (sic). Els seus paisatges són els [típics d'una zona que mira al] nord-oest, [enclavada] en el cor de la muntanya (sic). No hi ha en ella *qiblī* com a Xàtiva i a les ciutats d'Antioquia, Bursa i Granada. Oh, lector i oïdor! Si vols veure Antioquia d'al-Šām, hàbitat del Cèsar, rei dels bizantins, mira cap a Granada i Xàtiva, cap a Tlemcèn. La ciutat de Bursa està al regne d'Ibn 'Uṭmān, el sultà Murād de la terra de Constantinoble la Gran. Aquestes quatre ciutats destaquen pel lloc [en el qual se situen] i la vista [que mira] cap a l'oest, entre la posta del sol i les esplanades que hi ha enfront d'elles.» (Ibn al-Ṣabbāh fol. 60-61).

Durant el seu pas per la ciutat d'Alexandria, realitza el quart esment:

يسمى باب رشيد المشهور بالاسكندرية قدام منظره روضة الإمام الشيخ أبو القاسم بن خلف بن فيرة بن خلف الرعيني
الشاطبي قدس الله روحه ونور ضريحه

[Allí es troba la porta de la ciutat] coneguda [com] la porta de Rašīd, famosa a Alexandria. Davant la seua vista, es troba el jardí de l'imam *šayj* Abū l-Qāsim b. Jalaf b. Fīrruh b. Jalaf al-Ru'aynī de Xàtiva, que santifique Déu la seua ànima i il·lumine la seua tomba! (Ibn al-Ṣabbāh, fol. 84; Marín 2004: 172-176).

Torna a referir aquesta ciutat i aquest savi una vegada més:

ورضي عنه دار ابن عامر قال الإمام الشاطبي ابن فيرة أبو القاسم بن خلف الرعيني
El savi imant de Xàtiva, Ibn Fīrruh Abū l-Qāsim b. Jalaf al-Ru'aynī va compondre uns versos sobre la casa d'Ibn 'Āmir. (Ibn al-Ṣabbāh fol. 224)

La següent comparació la realitza en el foli 211, moment en el qual l'autor es troba a Jerusalem:

ومدينة القدس مدينة مانعة على مثل مدينة شاطبة في كبرها ومدينة وهران بالعدوة ولاكن الفرق بينهم مدينة القدس
مطهرة وأرض المحشر وبلاد البركة

Jerusalem és una ciutat ben defensada contra l'enemic, igual que Xàtiva en la seua grandesa i com la ciutat d'Orà. Però la diferència entre aquestes ciutats i al-Quds té a veure amb la puresa ritual, perquè aquesta última és la terra d'*al-Maḥsar* i el país de la benedicció.

I, finalment, la següent referència:

لقد كان لي جبة اشتريتها من ربط شاطبة من لباس محمد الكغاض صاحب المشعرة واللحية المصبوغة بالحناء

En veritat, portava posada una gel·laba que havia comprat en el raval de Xàtiva, en la [tenda de] roba de Muḥammad al-Kaggād, el del pèl i la barba tenyida d’alquena (Ibn al-Ṣabbāh fol. 110).

Aquest últim esment és important perquè hi trobem l’única referència expressa que realitza en tot el *Niṣāb al-aḥbār* que demostra haver interactuat amb veïns coneguts en una ciutat peninsular. De fet, fins i tot, al·ludirà a la peça en un parell d’ocasions al llarg de la *riḥla*.

5. Altres ciutats valencianes

Existixen altres ciutats del *ṣarq* al-Àndalus dins del territori valencià esmentades en l’obra: Callosa d’en Sarrià, Montesa, Gandia, Dénia, Crevillent i Nules (veure mapa), on destaquem les localitats de Callosa i Montesa les més significatives en les seues referències:

وأراجة الجمال رايحة المدينة وقرب قبر الرسول صلى الله عليه وسلم كنت تسمع لها تبكي وأنا لا نصدق حتى وصلنا وادي العقيق. قال لي رقيق أحمد الحداد من قبيلوجة

Els camells van descansar en percebre l’olor de Medina i sentir la proximitat de la tomba del Profeta, l’oració de Déu i la pau seguisquen sobre ell! Anava escoltant com ploraven i no ho creia, fins que arribem a la vall de ‘Aqīq i el company Aḥmad al-Ḥaddād de Callosa em va dir [...] (Ibn al-Ṣabbāh fol. 173).

ولقد حدثني أبو سعيد عن أبيه أحمد أن أباه أحمد كان مقدما من حصن منتجة قال ترك يعقوب المنصور الملك في يد ابنه محمد اسمه بالتصغير

Certament, Abū Sa‘īd em va referir sobre un avantpassat seu anomenat Aḥmad que va ser comandant suprem de la fortalesa de Montesa. Va dir que Ya‘qūb al-Manṣūr va dipositar la sobirania en mans del seu fill Muḥammad, dit així de forma abreujada (Ibn al-Ṣabbāh fol. 11).

En el primer extracte, és la primera i única vegada que esmenta un company de viatge amb el seu nom i procedència. No es pot saber el per què d’això, sinó únicament llançar dubtes i hipòtesis. Encara així, és significatiu que situe en una localitat valenciana l’origen de l’únic company a qui s’al·ludix nominalment.

En el segon extracte, també s’hi referix a un informant amb el seu nom, Abū Sa‘īd. No sabem si és algú amb qui es creua, amb qui haja compartit estudis, fins i tot si era un company de viatge com l’anterior Aḥmad de Callosa. En aquest cas, hi tenim també un personatge amb traça familiar a Montesa, ciutat presa pel rei cristià Pere el Gran en 1277 i, per tant, una altra localitat valenciana de la Corona d’Aragó.

6. El nasab «al-Şabbāh» a la Corona d’Aragó

El problema de les referències que l’autor oferix sobre si mateix (o l’escrivà sobre aquest) és que es realitzen d’una manera indirecta, raó per la qual cal anar reconstruint d’un mode hipotètic alguns detalls que, si bé de moment no existixen altres empremtes per a contrastar-los, poden anar dibuixant i aclarint algunes de les idees que s’han anat apuntant sobre Ibn al-Şabbāh.

Entre aquestes empremtes, n’hi trobem una que ens sembla fonamental: la llengua nativa de l’autor, un dels trets que definiran un aspecte de la seua identitat en l’obra. Com hem vist anteriorment, en una de les històries que narra, posa en boca del seu interlocutor que aquest el situe com a originari de territori de parla catalana i que la seua llengua era el català. Aquest motiu tan concret és el que ha vingut establint la seua procedència en terres de parla catalana (Constán-Nava 2021b: 58), centrant de manera significativa el seu possible lloc d’origen i eliminant de manera definitiva la inversemblant possibilitat apuntada en estudis anteriors que fora d’Almeria, com ja he deixat demostrat anteriorment en altres treballs i fòrums de comunicació acadèmica.

Concretament, el seu origen es podria i hauria de situar-se en la part valenciana (i no en el territori català actual), perquè els indicis indirectes que es mostren en l’obra fan aventurar (mancant altres dades que ho desmentixen) la hipòtesi que siga originari d’aquesta zona. Hem vist que són repetits els exemples que oferix per als lectors correligionaris seus que, a mode de comparació amb altres ciutats per les quals passa i descriu, posa respecte a València i Xàtiva. D’aquesta última, l’autor ha donat dades concretes d’un botiguer (Muḥammad al-Kaġġād, el del pèl i la barba tenyida d’alquena), cosa que fa que siga l’única vegada que oferisca un detall així en tota l’obra. També s’hi referix al conegut savi Ibn Fīrruh Abī l-Qasīm b. Ḥalaf al-Ru‘aynī (encara que l’esment a aquest no implicaria res, perquè el seu nom és prou conegut i repetit en obres medievals àrabs). També esmenta Aḥmad al-Ḥaddād, l’únic company de viatge al qual esmenta, que era originari de la població de Callosa, població que, per proximitat territorial a València capital o a Xàtiva, es pot aventurar que fa referència a Callosa d’en Sarrià.

Aquests detalls (originari de terres catalanes, llengua catalana com la nadiua de l’autor, les ciutats del llevant peninsular més nomenades en les seues comparacions i el record de les persones no «virtuoses» d’aquesta zona com a úniques en tota l’obra), van obligar doncs a centrar les indagacions sobre l’existència i extensió de la seua nissaga en la zona valenciana. Per aquesta raó, ja en el seu moment es va poder avançar l’exemple d’algunes persones andalusines que gaudien del seu mateix *nasab*, al-Şabbāh (Constán-Nava 2021b: 57 n. 67), en la zona del llevant peninsular. Es va apuntar a Abdolays Abanaçaba (cadi de Xàtiva en 1282) i Muhammad Açaaba (cadi de Xàtiva en 1323), perquè és el *nasab* «Açaaba» la transcripció fonètica al romanç més pròxima a «al-Şabbāh». També en aquest territori valencià trobem Aziza Benaçabanbaxa (al

voltant dels anys 1421-1432), Çaat Banexabe, nomenat com «moro de Benaguasil» (anys 1498-1522), Abrahim Exbe, registrat com «moro del regne d’Aragó» (anys 1498-1522) i Mahomat Sabà, en la zona de Taverna, l’any 1510 (Constán-Nava 2021b: 57-58).

Seguint en aquesta línia d’investigació, han estat els recents esbrinaments sobre la presència d’aquest *nasab* en la Corona d’Aragó els que han llançat més llum sobre l’extensió d’aquest antropònim en el segle XIII, concretament, a la ciutat de València. Perquè així ho recull el *Llibre del Repartiment* de Jaume I, en diferents variants plasmades en la seua transliteració a la grafia llatina. D’aquesta manera, tenim: Abdala Çaba, Abdela Maçac Açaban, Abinxalvon Açabah, Alfaquí Açabah, Açmet Alaaçba, Alhag Açaba, Ali Açaba, Aly Abinçueba i Mahomat Açaban. A aquest últim, posseïdor de nombroses propietats a València, se l’identifica de diverses formes: Mahomat Açabah; Mahomat Açaba; Mahomat Açaban; Mahomet Açaban; Mahomat Acaben. Algunes d’aquestes variants recollides, com les que mantenen les formes amb «c» en lloc de «ç» o de «n» en lloc de «h», apunten a una possible confusió dels copistes del *Llibre de Repartiment* (Constán-Nava 2025).

Altres referències antroponímiques per a segles posteriors al XIII les tenim en altres documents solts que han estat treballats per Carmen Barceló i Ana Labarta. Aquests noms són: Gaspar Sabaḥ, de Muro d’Alcoi, que en grafia àrab apareix com سباح i que Carmen Barceló translitera com Şabāḥ (Barceló 1984: 355-358); Ibrahim al-Şabbah, de Betxí, que en grafia àrab apareix com اشبه i que Carmen Barceló translitera com al-Şabba (288); Ibrāhīm Ibn al-Şabba, de Betxí, que en grafia àrab apareix com ابن شبي i que Carmen Barceló translitera com Ibn al-Şabba (290); Jaime Sabba (44); Mahomat Çabba, alamí de Callosa d’en Sarrià i col·lector de les rendes en aquesta població i d’Algar, Micleta, Xirles, La Nucia, Polop i Matet (138); els germans moriscos Francisco Saba, d’Alberic, Jayme Saba i Luis Saba (Fonseca 1878: 199-200); Abdal·la Çabba, jurat de Benaguasil (Barceló, Labarta 2009: 196); Alí Sabba, batejat com Gaspar Sabba (196); Azmet Sabba, col·lector i familiar de Abdal·la Çabba i Alí Sabba (196); Jaume Sabba (25, 91, 102, 107, 108 i 109); Joan Şabāḥ Dubayh (també Juan Sabe i Seva Dubeyla) (77); Joan Sabba (també Sabi i Sabba) (84); Şabāḥ al-Huyş (140); i Şālīḥ Ibn Sa‘ad Şabṭī (45). En algun cas, és probable que aquest cognom no provinga de صباح sinó de سبا, cosa també possible a causa de la pèrdua de la ح en l’escriptura.

És, per tant, bastant significativa la presència del *nasab* «al-Şabbāḥ», en les seues variants fonètiques transcrites al romanç, entre els segles XIII i XVII i en la zona valenciana, tant en la mateixa capital, així com a Xàtiva i altres llocs pròxims.

7. Mudèjar que confessa coses molt cristianes

Seguint en aquesta línia, existixen altres dades que poden ajudar i, realment, situen el mudèjar com a originari d’un entorn molt més cristià que el possible islàmic d’una aljama mantinguda en una ciutat valenciana cristiana. Ibn al-Şabbāḥ demostra tenir un coneixement del cristianisme que difícilment tindria de no haver crescut en un ambient cristià.

En primer lloc, utilitza la referència d'una festivitat cristiana per a al·ludir a una data: la Pentecosta «*fī waqti l- 'anşarati*» (Ibn al-Şabbāh fol. 244; Constán-Nava 2021b: 394). En lloc de realitzar una referència al calendari musulmà, la qual cosa seria més lògic donat el caràcter de l'obra, usa una de les festes litúrgiques més important del cristianisme. Perquè no cal oblidar que és en aquesta data quan es complixen cinquanta dies després de la Pasqua, és a dir, després del Diumenge de Resurrecció, moment en el qual es posa terme al temps pasqual. Durant la Pentecosta, se celebra el descens de l'Esperit Sant i l'inici de les activitats de l'església. Per això també se'l coneix com la celebració de l'Esperit Sant.

En segon lloc, és un autor que sap distingir entre els cristians de l'oest i els ortodoxos de l'est. És a dir, entre els cristians bizantins i els de l'occident europeu, per als quals utilitza diferents termes: *al-rūm al-harāqiliyya wa-l-qayāsiriyya* (Ibn al-Şabbāh fol. 78 entre d'altres), els cristians d'Hèrcules i els cristians dels cèsars. És a dir, els de l'est i de l'oest, respectivament.

A més de l'anterior, són les seues pròpies paraules les que reconeixen alguns aspectes ¿de la seua possible creença anterior? o errors de fe respecte als veritables ensenyaments islàmics. En aquest sentit, Ibn al-Şabbāh es referirà a Allāh amb noms que no pertanyen als 99 noms islàmics coneguts del Déu musulmà, és a dir, noms que no existixen dins de la litúrgia islàmica, però sí en la cristiana. Aquest fet ocorrerà fins a dues ocasions, quan utilitzi els apel·latius de Precursor (*al-sābiq* i *al-bašīr*) que en la litúrgia cristiana estan reservats a Joan Baptista; i Evangelista (*al-nađīr*), també de l'àmbit cristià.

Quant al seu coneixement de l'islam, confessa que aprèn l'Alcorà una vegada que ja està en la Meca. Afirma haver estat equivocat quant a l'ascensió de Jesús al cel, fins que va conèixer l'Alcorà (Ibn al-Şabbāh fol. 81; Constán-Nava 2021b: 217) i, fins i tot, afirma haver cregut que Jesús era l'esperit de Déu, que a través d'aquest esperit es va fer arribar la paraula de Déu a Maria, i que creia en la virginitat de Maria abans i després que nasqués el seu fill Jesús (Ibn al-Şabbāh fol. 241; Constán-Nava 2021b: 390).

L'apuntat anteriorment pot obrir una altra línia d'investigació, possiblement molt arriscada, sobre la possibilitat que ens trobem no davant un autor purament musulmà mudèjar sinó un convers cristià a l'islam. Perquè podrien existir un altre tipus de detalls menys explícits en l'obra que podrien interpretar-se com a pistes en aquest sentit. En primer lloc, està el seu *ism* o nom propi, 'Abd Allāh, un nom triat, moltes vegades, pels convertits a l'islam, com ja expliqués Mikel de Epalza (1992 i 1993). Un nom que apareix en repetides ocasions, al costat del nul·lament dels seus ascendents i descendents directes, perquè res diu d'aquests. En aquest sentit, tracta amb insistència convèncer del seu llinatge, on realitza una fèrria defensa del seu *nasab* i la seua *nisba*. És a dir, fa una defensa de la nissaga a la qual diu pertànyer, dels seus avantpassats més allunyats, en pronunciar-se com a un dels descendents andalusins dels şabbāhís del Iemen, que ell, en reiterades ocasions, definix com a àrabs purs, enfront dels de la Meca. En segon lloc, en les seues arengues del que hui es tractaria en estudis de gènere, parla en unes certes ocasions

de «dones ocioses» (Constán-Nava 2024b), la qual cosa sembla transmetre una mentalitat cristiana, és a dir, un estereotip provinent d’una societat cristiana i per això se sorprèn d’aquest «oci». Finalment, el seu probable lloc d’origen i el discurs religiós altament passional que en moltes ocasions sembla el propi d’un neòfit, com en el cas d’anteriors conversos, com fra Anselm Turmeda (Epalza 1994). Si bé en aquest sentit cal ser extremadament cautelosos al no disposar d’altres indicis, en qualsevol cas, crec que no podem parlar d’un autor que tracte de dissimular la seua religió islàmica o *taqiyya* (Bernabé 2013; García-Arenal, 2013), ja que és una obra escrita en àrab per a mudèjars musulmans i no necessàriament ha de dissimular el seu credo, excepte en alguna de les històries que ell narra i que tampoc semblen apuntar en aquest sentit.

8. Conclusions

Que Ibn al-Şabbāh va ser parc a l’hora de donar detalls sobre si mateix és un fet constatat. No obstant això, l’anàlisi que es presenta en aquesta ocasió pot acostar-nos un poc més al possible lloc d’origen del viatger convertit en asceta, la València o Xàtiva tardo-medievals.

L’autor utilitza la citació d’aquestes dues ciutats per diversos motius. El primer d’ells és que busca realitzar comparacions positives respecte a grans capitals de les terres de la *dār al-islām*. Per a això, se servix d’aquestes ciutats llevantines per a ressaltar l’esplendor d’altres grans ciutats de territoris islàmics. Ciutats llevantines que són les que ell coneix per als habitants mudèjars de les quals està escrivint. En aquestes comparacions fa ús d’elements familiars per als seus lectors i/o oïdors de la *rihla*. Perquè, no sols deixa clar que realitza aquesta obra per a aquells musulmans que estan en la península, sinó que, vist l’anterior, de manera implícita sembla que realitza l’obra per a aquells mudèjars de la seua terra, és a dir, mudèjars valencians. D’ací ve que les comparacions les realitze prenent com a referent en la majoria dels casos les dues ciutats de la Corona d’Aragó que coneix, al mateix temps que, visualitzant-ho sobre el mapa, crida l’atenció el nombre de llocs esmentats d’aquesta part de la península respecte a la resta.

Així, tal com es pot comprovar en els textos traduïts, l’autor estableix característiques geogràfiques i climàtiques: posició, vents i paisatge d’altres ciutats per les quals passa tenint en compte aquestes del Regne d’Aragó. També estableix referents de pesos i mesures respecte a altres zones musulmanes, on pren com a model la lliura valenciana. No sols això, fa esment a un producte de la terra, la taronja de València, cosa que li crida l’atenció perquè fins i tot l’escriu amb el terme en valencià «taronja», transliterat amb caràcters àrabs. Finalment, en tota l’obra, les dues úniques persones que cita amb nom i procedència, coetànies seues, són el seu company de viatge per terres del Ḥiġāz, Aḥmad de Callosa d’en Sarrià, i un venedor de roba, Muḥammad al-Kaġġād de Xàtiva, a qui va comprar una gel·laba la qual esmentarà dues vegades: una en sortir del Caire, una altra en arribar a Hebron diversos anys més tard. La referència amb nom propi d’aquest venedor és molt significativa perquè pot indicar que l’obra estava destinada

als seus veïns musulmans xativencs. És a dir, un referent conegut per aquells.

En les seues descripcions i comparacions, mai al·ludix als governants de València o Xàtiva, encara que la resta de ciutats del món musulmà sí que les esmenta de l’una o l’altra forma. És molt probable que ometa aquestes referències perquè són ciutats sota poder cristià i siga lògic per a ell que aquest poder no és digne del seu esment ni tan sols en les comparacions. Perquè en el cas d’aquestes, el que importa és la disposició geogràfica, el clima, l’arquitectura i altres aspectes que servisquen de proximitat o punts de suport imaginari als possibles lectors o oïdors de les seues històries.

Quant a la llengua nativa, és conegut que el manteniment de la llengua àrab pels mudèjars valencians va ser una cosa normal fins a, almenys, l’obligada conversió (Barceló 1984; Císcar Pallarés 1994; Barceló, Labarta 2009, 2016; Bernabé 2009; Constán-Nava 2024a). No obstant això, aquest manteniment era més fàcil quan al lloc en el qual s’habitava existia una aljama que ofería als mudèjars aquest entorn de seguretat enfront d’un context polític i social la majoria de les vegades hostil. Cosa que feia, al mateix temps, més difícil de mantenir uns certs aspectes de la cultura musulmana quan s’ha crescut fora d’aquest context de confort. Així doncs, hauríem de situar el nostre autor en un entorn urbà, majoritàriament cristià, en part allunyat d’una moreria, la qual cosa podria justificar que la seua llengua nativa siga el valencià. A més de tenir tot aquest coneixement que té del cristianisme, difícilment aprehensible en un context més islamitzat com les aljames –la qual cosa fa plantejar també la controvertida hipòtesi que l’autor haguera pogut ser originalment cristià–. Aquest entorn era molt més d’acord amb la ciutat de València de finals del XIV i del XV i, fins i tot, la d’una Xàtiva tardo-medieval.

Finalment, l’estudi posa de relleu que el *nasab* «al-Şabbāh» no era inusual ni a Xàtiva ni a València. Més aviat, es pot corroborar que aquest antropònim es trobava estès en el territori valencià, tant a València com a Xàtiva i en altres localitats de l’est llevantí. El llistat que s’ha portat en aquest estudi reflecteix, doncs, que el *nasab* «al-Şabbāh» no era gens infreqüent com s’havia mantingut fins al moment (Constán-Nava 2021b: 57), ja que va estar estès en el llevant peninsular des de, almenys, el segle XIII fins al XVII. Per aquesta raó, no resulta forassenyat tractar d’apuntalar la hipòtesi defensada des de fa anys que el lloc d’origen exacte de l’autor del *Niṣāb al-aḥbār* s’haja de trobar en una d’aquestes dos ciutats, València i Xàtiva, o en ambdues.

Bibliografia

- Barceló Torres, M.^a del Carmen (1984) *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, Valencia, Universidad de Valencia – Instituto Hispano-Árabe de Cultura.
- Barceló, Carmen y Labarta, Ana (2009) *Archivos moriscos. Textos árabes de la minoría islámica valenciana 1401-1608*, Valencia, Publicaciones de la Universidad de Valencia.

Antonio Constán-Nava. Reconstruint la biografia del mudèjar valencià ‘Abd Allāh b. Al-Şabbāh: dades sobre València (segles XIV-XV)

- Barceló, Carmen y Labarta, Ana (2016) *Cancionero morisco*, Valencia, Ángeles Carrillo Baeza.
- Bernabé Pons, Luis F. (2009) «Por la lengua se conoce la nación. Los moriscos y sus idiomas», *Al-Borayque. Revista de la Biblioteca de Extremadura*, 3, pp. 107-125.
- Bernabé Pons, Luis F. (2013) «*Taqiyya*, *niyya* y el islam de los moriscos», *Al-Qanṭara*, vol. XXXIV/2, pp. 491-525.
- Císcar Pallarés, Eugenio (1994) «“Algarabía” y “algemía”. Precisiones sobre la lengua de los moriscos en el Reino de Valencia», *Al-Qanṭara*, vol. XV/1, pp. 131-162.
- Constán-Nava, Antonio (2013a) «El mapa del Ḥaram al-Şarīf de Jerusalén en la obra de Ibn al-Şabbāh (siglo xv) traducción, estudios e implicaciones», *Anaquel de Estudios Árabes e Islámicos*, 24, pp. 169-185.
- (2013b) «Ficción cultural y política al servicio de la resistencia cultural mudéjar: la obra de Ibn al-Şabbāh», dins Elisa Varela y Gerardo Boto (eds.), *Islam i Cristiandat. Contactes i conflictes a la Mediterrània medieval / Islam y cristiandad. Contactos y conflictos en el Mediterráneo medieval*, Girona, Documenta Universitária, pp. 169-197.
- (2015) «La ilustración de la mezquita de Abraham (Hebrón) en el *Niṣāb al-ajbār wa-taḍkirat al-ajyār* de Ibn al-Şabbāh (siglo xv)», *eHumanista/Ivitra*, 7, pp. 311-320.
- (2019) «Significación de los relatos de ‘aġā’ib dentro de la *riḥla* de Ibn al-Şabbāh», *eHumanista/Ivitra*, 9, pp. 282-289.
- (2021a) «El *Niṣāb al-ajbār wa-taḍkirat al-ajyār* (s. xv), una guía de manutención itinerante para pobres y ascetas del occidente al oriente musulmán», en Mazzoli-Guintard, Christine (ed.), *Patrimonio andalusí. Cultura, documentos y paisaje*, Sevilla, Universidad de Sevilla, pp. 71-91.
- (2024a) «La praxi lingüística de la comunitat morisca valenciana: una visió de conjunt», *Caplletra*, 77 (tardor), pp. 39-63.
- (2024b) «Qué nos dice la obra del mudéjar Ibn al-Şabbāh (ss. xiv-xv) acerca de la mujer musulmana», *El viaje a través del Islam. Descubrimiento, aprendizaje y aventura*, José María Toro (ed), Universidad de Sevilla, Col. Estudios Árabo Islámicos de Almonaster La Real, núm. 24, pp. 35-66.
- (en prensa) «*Riḥla* y autobiografía: datos de vida e identitarios en la obra de Ibn al-Şabbāh», Francisco Franco Sánchez & Antonio Constán-Nava (eds.), dins *La Autobiografía en al-Andalus como proyección identitaria islámica*.
- Constán-Nava, Antonio y FRANCO-SÁNCHEZ, FRANCISCO (2019) «Abd Allah Ibn al-Sabbah al-Asbahi al-Andalusí», *Diccionario biográfico (DBE)*, Madrid, Real Academia de la Historia, versión digital.
- Epalza, Mikel de (1992-1993) «Nota sobre Benimagrell, antropónimo árabe-latino del siglo xiii y topónimo actual de Alicante», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 9, pp. 53-68.

Antonio Constán-Nava. Reconstruint la biografia del mudèjar valencià ‘Abd Allāh b. Al-Šabbāh: dades sobre València (segles XIV-XV)

- FONSECA, Damián (1878) *Relacion de los que passo en la expulsión de los Moriscos del Reyno de Valencia*, Roma, 1618; *Relación de la expulsión de los moriscos del Reino de Valencia*, reed. Valencia, Soc. Valenciana de Bibliófilos.
- García-Arenal, Mercedes (2013) «*Taqiyya: disimulo legal*», *Al-Qanṭara*, vol. XXXIV/2, pp. 491-525.
- Ibn al-Šabbāh, ‘Abd Allāh, *Niṣāb al-aḥbār wa-taḍkirat al-aḥyār*, ms. núm. reg. 2295, Bibliothèque Nationale Tunis.
- (ed. parc. ár.) Ğuma ‘a Šayḥa (1994) «Mamlaka Banī l-Aḥmar mīn ḥilāl “Minšāb al-aḥbār wa-taḍirat al-aḥyār” li-‘Abd Allāh Ibn Aṣ-Šabbāh Al-Asbāhī», *Sharq al-Andalus. Estudios Árabes. Homenaje a María Jesús Rubiera Mata*, 10-11), pp. 291-305.
- (ed. ár.) Muḥammad Benšarīfa (2008) *Ansāb al-aḥbār wa-taḍkirat al-aḥyār*, Rabat, Dār Abī Raqrāq li-l-Ṭibā‘a wa-l-Našr.
- (ed. ár.) Ğuma ‘a Šayḥa (2011a) *Nisbat al-aḥbār wa-taḍkirat al-aḥyār*, Tunis.
- (ed. ár.) Ğuma ‘a Šayḥa (2011b) «*Nisbat al-aḥbār wa-taḍkirat al-aḥyār*», *Dirāsāt Andalusiiyya*, pp. 45-46.
- Antonio Constán-Nava (2021b) *Libro del Origen de los Sucesos y Recuerdo de los Virtuosos Estudio general y traducción anotada al español del manuscrito Unicum Núm. 2295 de la Biblioteca Nacional de Túnez*, Madrid, CSIC.
- Marín, Manuela (2004) «Ibn Fīrruh al-Ru‘aynī, al-Qāsīm», en *Biblioteca de al-Andalus: de Ibn al-Dabbāg a Ibn Kurz*, 3, Jorge Lirola (ed.), Almería, Fundación Tufayl, pp. 172-176.
- Rubiera Mata, M.ª J. y Epalza, Mikel de (1987) *Xàtiva musulmana (segles VIII-XIII)*, Xàtiva, Ajuntament de Xàtiva.
- Šayḥa, Ğuma ‘a (1989) «Aspects religieux du récit de voyage de Abd Allah Ibn al-Sabbah», *Actas del II Simpòsio Internacional de Estudios Moriscos. Las prácticas de los moriscos andaluces (1492-1609)*, Zaghuan, ed. CEROMDI.
- Turmeda, A. & Epalza, M. de (1994) *Fray Anselm Turmeda (‘Abdallah Al-Taryuman) y su polémica islamo-cristiana. Edición, traducción y estudio de la Tuhfa*. 2a ed. act. Madrid, Hiperión.